

Karol Maciejko

Nieznane malowidło z 1805 r. pochodzące ze skasowanego klasztoru bernardynów w Barczewie

Hereditas Monasteriorum 3, 231-239

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Nieznane malowidło z 1805 r. pochodzące ze skasowanego klasztoru bernardynów w Barczewie*

Wstęp

Zasadniczą część zasobu archiwów państwowych stanowi dokumentacja aktowa administracji publicznej¹. Jednakże twórcza działalność człowieka oraz burzliwe procesy dziejowe sprawiają, że odnajdujemy w nich również archiwalia inne i nietypowe. Do tego rodzaju źródeł można zaliczyć malowidło z klasztoru bernardynów w Barczewie koło Olsztyna – ozdobną inskrypcję dotyczącą donatorów i zakonników tego klasztoru (ryc. 1)². Choć tablica została wykonana w 1805 r. dla barczewskich bernardynów, dziś jest częścią zasobu Archiwum Państwowego w Olsztynie.

Spis w formie obrazu to w istocie rzadki obiekt w zasobach archiwalnych. Ponadto zakonna proveniencja malowidła rodzi pytania o przyczynę umiejscowienia dzieła w archiwum państwowym. Przecież archiwa kościelne posiadają odrębną sieć archiwalną, a w niej archiwa zakonne mają swoje wyodrębnione miejsce. Wydawać się może również, że dzieło malarskie winno stanowić część zasobu raczej muzealnego niż archiwalnego. Co zatem doprowadziło do umiejscowienia zakonnego malowidła w państwowym archiwum? Jakie konkretnie informacje zawiera wspomniana inskrypcja?

Zły stan zachowania malowidła (odpadająca warstwa malatury) sprawił, że przez lata nie udostępniano go do badań naukowych. Obecnie jednak, dzięki prowadzonym pracom konserwatorskim, dzieło zostaje niejako wydobyte z zapomnienia. Dotąd

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016. Scientific work financed by the Ministry of Science and Higher Education under the name of the “National Programme for the Development of Humanities” in the years 2012–2016.

1 Por. *Sprawozdanie z działalności Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych oraz archiwów państwowych w 2012 r.*, Warszawa 2013, <http://www.archiwa.gov.pl/images/stories/sprawozdanie2012%282%29.pdf> (dostęp: 28 VIII 2013 r.); *Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, tekst jednolity*, Dz.U. z 2005 r., nr 64, poz. 565, art. 15.

2 Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: AP Olsztyn), *Funebralis Congeries Eminentissimorum, Celsissimorum, Illustrissimorum & Reverendissimorum Dominorum Singularissimorum hujus Loci Fundatorum; Item Per Illustrium, Magnificorum ac Generosorum istius Conventus Benefactorum mortuorum, hic & alibi requiescentium; ac tandem Series Religiosorum Patrum & Fratrum hoc in loco defunctorum; nec non aliorum ibidem consepulorum. An[n]o D[omi]ni: 1805. Datum [13ma] Julij Conscripta*, sygn. 1386/29.

Ryc. 1. AP Olsztyn, *Funebralis Congeries*. Fot. K. MACIEJKO

nieanalizowane cenne świadectwo działalności bernardynów z Barczewa zasługuje na opis i wprowadzenie do naukowego obiegu.

Tło historyczne

Klasztor w Barczewie może się poszczycić bogatą historią, sięgającą 1326 r. Zarys jego dziejów opracował Eugeniusz Wyczawski³. W tym miejscu warto jedynie zaznaczyć, że konwent był poddany typowym procesom, których doświadczały zakony zlokalizowane w diecezji warmińskiej⁴. Klasztor wraz z kościołem pw. św. Andrzeja ufundował biskup warmiński Eberhard dla braci mniejszych z prowincji saskiej. W okresie reformacji prowincja upadła, a wraz z nią obserwancki (już wtedy) konwent w Barczewie⁵. Dopiero ponowne uposażenie klasztoru przez biskupa warmińskiego Andrzeja Batorego po 1594 r. umożliwiło jego odrodzenie w polskiej prowincji bernardyńskiej. Rozwój klasztoru zatrzymały czasy zaborów. Antyzakonna polityka administracji pruskiej, której Barczewo było podporządkowane od 1792 r., doprowadziła do kasaty klasztoru w 1830 r.⁶ W zabudowaniach klasztornych zorganizowano więzienie, które funkcjonuje do dziś, kościół natomiast zachował swój sakralny charakter.

Historia obiektu

Spuścizna po wielowiekowej działalności barczewskich bernardynów uległa rozproszeniu⁷. Ta utrata dóbr, jak się okazuje, nie musiała oznaczać ich bezpowrotnego zniszczenia. Dowodem tego jest historia opisywanego obiektu.

Podczas prac remontowo-budowlanych prowadzonych w zabudowaniach ratusza w Barczewie w latach 80. ubiegłego wieku przypadkiem odnaleziono, pozbawione ram i złożone, bezcenne malowidło. Pierwotnie próbowano przekazać je Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, ostatecznie jednak uznano, że jest to źródło pisane, a jego forma (malowidło) ma drugorzędne znaczenie. Józef Judziński, ówczesny dyrektor Archiwum Wojewódzkiego w Olsztynie, zdecydował o włączeniu malowidła do archiwum, zabezpieczając je tym samym przed ostatecznym zniszczeniem. Dziś, uwzględniając archiwalną zasadę historycznie ukształtowanego zasobu⁸, wypada uszanować miejsce przechowywania opisywanego dzieła.

3 H. E. WYCZAWSKI, *Barczewo (Wartenburg, Wetenborg)*, [w:] IDEM (red.), *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, Kalwaria Zebrzydowska 1985, s. 19–21.

4 Por. W. ZAWADZKI, *Dzieje Klasztoru Bernardyńskiego w Kadynach* (Suplement Hozjański. Seria Historyczna, 6), Olsztyn 2002, *passim*.

5 Por. J. B. FREED, *Dzieje saskiej prowincji franciszkanów w XIII w.*, [w:] J. KŁOCZOWSKI (red.), *Franciszkanie w Polsce średniowiecznej*, cz. 1: *Franciszkanie na ziemiach polskich* (Zakony Franciszkańskie w Polsce, 1/1), Kraków 1983, s. 195–217.

6 Por. J. MAZUREK, *Kasata zakonu Bernardynów w zaborze pruskim*, [w:] E. WYCZAWSKI (red.), *Studia z historii Kościoła w Polsce*, t. 1, Warszawa 1972, s. 435–526.

7 Por. AP Olsztyn, *Rejencja Olsztyńska, Übernahme des Bernarhardiner – Klosters Wartenburg*, Bd. 1–3: 1830–1865, sygn. 2889–2891; W. ZAWADZKI, *Dzieje Klasztoru Bernardyńskiego*, s. 113–127.

8 H. ROBÓTKA, B. RYSZEWSKI, A. TOMCZAK, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 28.

Ryc. 2. AP Olsztyn, *Funerabilis Congeries*, tytuł. Fot. K. MACIEJKO

Wraz z przejęciem malowidła stwierdzono konieczność jego konserwacji⁹. W tym celu bernardyńskie płótno nawinięto na tekturowy wał i przekazano do Centralnego Laboratorium Konserwacji Archiwaliów w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, ponieważ w owym czasie olsztyńskie archiwum nie posiadało odpowiedniej pracowni. Obiekt przeleżał w Warszawie do lat 90. i bez próby podjęcia prac konserwatorskich został zwrócony do Olsztyna. Od tego czasu był przechowywany w pracowni konserwacji archiwaliów w formie rozwieszony¹⁰. Obecnie procedura konserwacji jest w toku, zakończenie prac planuje się na koniec 2013 r.

Opis malowidła¹¹

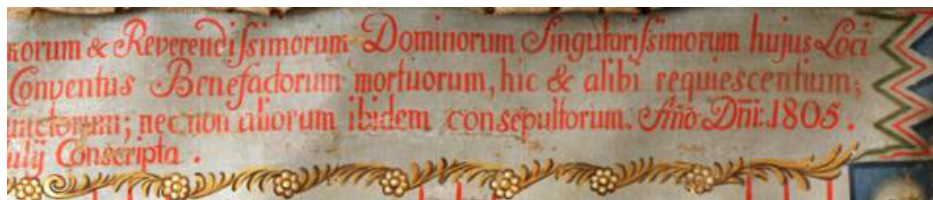
Inskrypcja wykonana jest w technice tłustej tempery, na płótnie lnianym o splocie płóciennym, tkanym na ręcznych krosnach, o wymiarach 200 cm długości i 100 cm szerokości. Podłoże płócienne wykonane jest z dwóch pasów płótna zszytych ze sobą na całej długości. Obraz nie posiada odrębnej warstwy gruntu, funkcję tę spełnia szara warstwa tła położona na całości obiektu. Pierwotnie malowidło musiało być naciągnięte na blejtram, czego dowodzą ślady po gwoździach. Braki malatury na krajkach świadczą natomiast o istnieniu ramy zewnętrznej. W górnej partii obiektu znajduje się tytuł, który po obu bokach zamknięty jest kompozycją z ornamentem geometrycznym, a od dołu stylizowaną wicią roślinną z motywami kwiatowymi w kolorze brązu i ugru (ryc. 2). Główną partię malowidła stanowi pięć rubryk na szarym tle, oddzielonych czerwonymi liniami. Tekst zapisano łącińską kancelarską, czarną farbą.

Całość zamknięta jest 10-centymetrowej szerokości bordiurami z motywami podwieszonych na wstędze czaszek i piszczeli (biało-szare kości na szaro-niebieskim tle). Od dołu kompozycję zamyka dekoracja kwiatowa, pomiędzy którą umieszczono klepsydre i flankujące ją dwa sierpy.

9 Odpadająca warstwa malatury sprawiała, że dzieło stawało się coraz mniej czytelne.

10 Konserwacja nie mogła być wykonana na miejscu, gdyż wymaga specjalistycznego sprzętu (stołu dublażowego).

11 A. ULĘWICZ, *Opis techniki wykonania obiektu*, rps w Oddziale Konserwacji Archiwaliów AP Olsztyn.

Prezentacja treści

Zapis, pod względem treści, można podzielić na cztery części. W pierwszej kolejności podany jest wspomniany już tytuł, dalej znajduje się krótka historia klasztoru, początkami sięgająca 1326 r., a więc czasów jeszcze przedbernardyńskich. Następnie umieszczono spis fundatorów, dobroczyńców konwentu, poczynając od biskupa warmińskiego Piotra Tylickiego. Porządek wpisów ma znamiona układu chronologicznego (kolejny zasłużony to następca Tylickiego Szymon Rudnicki). Ład ten oparty jest również na znaczeniu i godności poszczególnych darczyńców. Rejestr zajmuje pierwszą kolumnę obrazu oraz część następnej, tu pojawiają się również daty śmierci donatorów. Poniżej znajduje się pusta przestrzeń – miejsce na dalsze adnotacje. Zamierzenie to było realizowane, dokonano jeszcze czterech wpisów z lat 1803–1817, wyraźnie różnymi charakterami pisma i innym kolorem farby lub atramentu (ryc. 3).

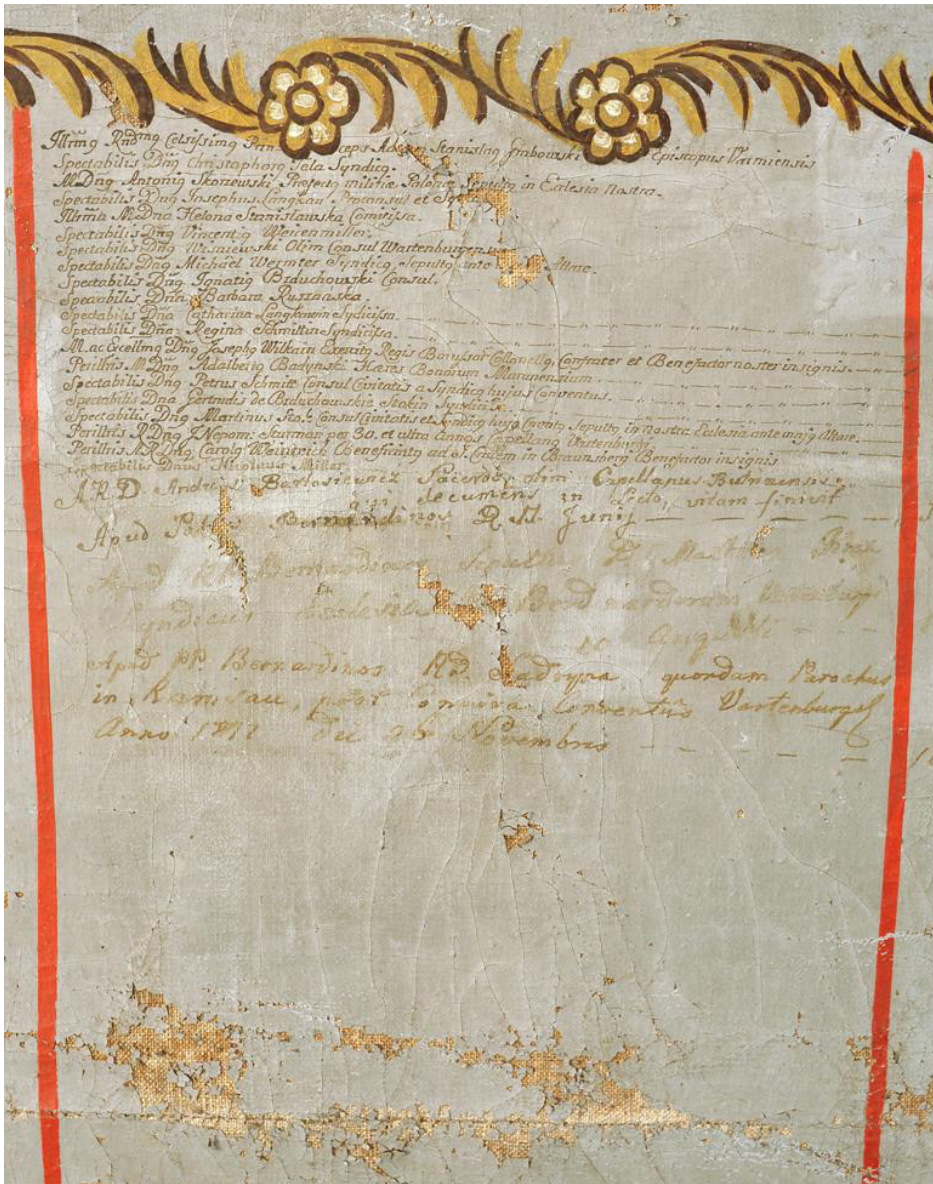
W połowie długości trzeciej kolumny pojawia się podtytuł informujący o rejestrze zakonników: „Religiosi patres ac fratres”, czyli czwarta pod względem treści część malowidła (ryc. 4). Spis jest sporządzony w porządku chronologicznym, zawiera imię i nazwisko, pełnioną funkcję, a ponadto dzienną datę śmierci każdego duchownego. Sporządzono go w dwóch kolumnach za okres od 1599 do 1803 r. Dalej pojawia się jeszcze 13 wpisów z lat 1805–1817. Nanoszono je na bieżąco już po pierwotnym przygotowaniu tablicy i jej umieszczeniu w zabudowaniach klasztornych. Zatem malowidło w zamierzeniu jego autorów miało być aktualizowane, skoro pozostawiono wiele wolnego miejsca na kolejne noty.

Zakończenie

Wielowiekowa historia barczewskiego konwentu, w zestawieniu z symboliczną liczbą zachowanych świadectw jego działalności¹², przekonuje o wartości prezentowanego źródła.

Wiele cennych informacji przyniosłaby dalsza szczegółowa analiza inskrypcji, do której niniejszy opis stanowi jedynie wprowadzenie.

12 Zob. H. E. WYCZAWSKI, *Barczewo*, s. 21; IDEM, *Archiwalia bernardyńskie w zbiorach obcych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 42, 1981, s. 252; AP Olsztyn, *Katolische Kloster – Kirche zu Wartenburg. Diözese Ermland*, sygn. 1386/1–29.

Ryc. 3. AP Olsztyn, *Funebris Congeries*, spis donatorów w kolumnie drugiej. Fot. K. MACIEJKO

Ryc. 4. AP Olsztyn, *Funebris Congeries*, spis zmarłych ojców i braci w kolumnie trzeciej. Fot. K. MACIEJKO

Karol MACIEJKO
Archiwum Państwowe w Olsztynie

Hereditas Monasteriorum
vol. 3, 2013, s. 231–239

Nieznane malowidło z 1805 r. pochodzące ze skasowanego klasztoru bernardynów w Barczewie

Streszczenie

Archiwum Państwowe w Olsztynie posiada w swoim zasobie nietypowy obiekt w postaci ozdobnej inskrypcji dotyczącej zakonników i donatorów klasztoru bernardynów w Barczewie. Jest to malowidło na płótnie o wymiarach 200 × 100 cm, które w swej części tekstowej zawiera ozdobny tytuł, rys historyczny konwentu, spis donatorów oraz rejestr zmarłych ojców i braci za okres od 1599 do 1817 r. Zasadnicza treść jest ujęta w pięciu kolumnach. Całość ozdobiono kompozycją z ornamentem geometrycznym, wicią roślinną oraz bordiurami z motywami podwieszonych na wstędze czaszek i puszczeli. Kasata zakonu, która nastąpiła w 1830 r., doprowadziła do rozproszenia spuścizny pobernardyńskiej. Wobec niewielkiej liczby zachowanych źródeł ze skasowanego klasztoru tym cenniejsza wydaje się opisywana tablica. Inskrypcja, z powodu złego stanu zachowania, nie była dotąd udostępniana dla badań. Prowadzone obecnie prace konserwatorskie pozwolą wprowadzić obiekt do obiegu naukowego.

Słowa kluczowe

Barczewo, bernardyni, rejestr zmarłych, malowidło, inskrypcja, kasata, zakon, Archiwum Państwowe w Olsztynie

Karol MACIEJKO
State Archive in Olsztyn

Hereditas Monasteriorum
vol. 3, 2013, p. 231–239

Unknown painting dating back to 1805 from the dissolved Franciscan Observants monastery in Barczewo

Summary

The collection of the State Archive in Olsztyn holds a highly unusual item: a decorative inscription concerning the monks and donors of the Franciscan Observants monastery in Barczewo. It is a 200 by 100 cm, oil-on-canvas painting, whose textual part is composed of a decorative title, an outline of the monastery's history, the list of donors, as well as of the deceased fathers and friars covering the period between 1599 and 1817. The fundamental content is organised into five columns. The painting was decorated with a composition of a geometrical ornament, a vine, and a bordure of skull and bones suspended on a ribbon. The dissolution of the order, which took place in 1830, led to the dispersal of the Franciscan legacy. In view of a small number of extant sources from the suppressed monastery, the plaque seems all the more valuable. The inscription, due to a poor state of preservation, has not been made available for research so far, a situation which the restoration works currently in progress will help to change.

Keywords

Barczewo, Franciscan Observants, registry of the dead, painting, inscription, dissolution, religious order, State Archive in Olsztyn